

Borislav Ristić
Filozofski fakultet u Beogradu

Darovanje užitka
vježbe uz Markiza de Sadea

bogoubojici,
zavodniku najčistijih,
prijatelju zla

Anatema

Markiz de Sade je danas česta tema; postao je takoreći »tema za sebe«: poznata i priznata. Međutim, sudovi i osjećaji u svezi s ovim kontroverznim autorom još uvijek su pomiješani, nedovoljno »artikulirani«. Stanje stvari je tu, čini se, još uvijek pomalo ambivalentno, »nelagodno«. Da li je posrijedi »crv« perpetuirajućeg viktorijanstva ili pak peripetije, »slijepe mrlje« naše »spolne revolucije« - ostaje otvorenim. Tek se je naše stoljeće raspričalo o ovom neumornom pričalu, naša se je »kultura« konačno odlučila pronaći jedno povlašteno mjesto i za »panore marquis«. Rekonvalescencija jednog »opakog luđaka« i njegovog *opusa diaboli*, čini se, potpuno je uspjela. Skinuta je krinka prokletstva sa »lika i djela« ovog svojevremeno marginaliziranog, osporavanog, gotovo zaboravljenog pisca.¹ On se uselio u naše

---

1 Pri tome ipak ne treba zaboraviti da je Sade, usprkos svemu, svoju najširu publiku imao, i pravu književnu slavu doživio, upravo za svojega života. Potom je slijedilo gotovo čitavo stoljeće (XIX) šutnje o njemu, stoljeće u kome je smatran abnormalnim i čudovištem. U to vrijeme će mu tek poneki od najvećih ukazati poštovanje i uvažavanje njegovog djela, poput Baudelairea i Flauberta, te Swinburne svojom glasovitom »Apologijom Sadea«. Rehabilitacija ovog »ukletog pisca« počinje u XX. Stoljeću, kada Apollinaire izdaje antologiju Sadeovih tekstova pod nazivom Izabrane stranice (1904), za koju piše i predgovor u kojemu iznosi predviđanje da će ovaj zaboravljeni pisac vladati XX. stoljećem. Ozbiljenje ovog predviđanja najviše dugujemo bibliofilu i eruditu Mauriceu Heineu, koji je Sadeu i prikupljanju njegovih rukopisa posvetio čitav svoj život. Njemu dugujemo i prvo autentično izdanje Sadeovog temeljnog djela, 120 dana Sodome (1931-34), čiji se rukopis dugo smatrao zauvijek izgubljenim (prvi put je objavljen u Berlinu 1904, u njemačkom prijevodu od strane Iwana Blocha (ps. Eugen Dührer), ali sa mnogobrojnim greškama u tekstu). Potom Heineovo djelo nastavlja njegov

domove, urezan je u tlapnji naših misli, obješen o ivice naših usana (uvijek pomalo nakeženih). U svakom slučaju, danas se od Sadea višestruko profitira. Nikad nije naodmet pribaviti sebi nešto od karizme i nestašluka, nešto od drskosti poigravanja sa tim nemirnim i neuhvatljivim rubovima sjenovitih predjela - koje je oko nas obavilo svijetljenje ovog čovjeka-falusa. Sade je postao isplativ. - Međutim, rečena »nelagoda« koja nas pri ovom (promašenom?) susretu obavija, ono što nas ovdje uznemirava, nije od tih (metafizičkih) nemira, od tih sjenki zla, od te »hipnotizirajuće« tmine, svih tih mračnih »gromada ponora«² - na to smo već navikli - već upravo od te »naviknutosti«, (postmoderne) »apatije«, naime od stanovite banalnosti, sumorne jednoličnosti - od dosade koja se provlači kroz čitavu arhitektoniku i »sadržaj« Sadeovih tekstova. Već je primijećeno: samo onespokojavajuće gomilanje erotskih slika (»položaja«), nasumično, bez reda prošarano predugim moralizatorskim propovijedima. Sve se tu nijemo valja u moru hlapljivog užitka, uvijek obojeno monotonijom kakve nastranosti ili bljedilom nekog beskrvnog zločina. Na to nas Sade upozorava: »Znaj da će svako časno uživanje koje je propisala beštija o kojoj stalno govoriš ništa o njoj ne

učenik Gilbert Lely, radeći na izdanju Sadeovih Sabranih djela te objavivši monumentalnu dvotomnu biografiju Sadeov život (1952-57). Integralno pak izdanje Sadeovih Sabanih djela dugujemo nakladniku Jean-Jacques Pauvertu (1953), koje je do danas doživjelo nekoliko izdanja. Usporedo sa ovim izdavačkim poduhvatima, teče i sve šira recepcija Sadea od strane književne kritike, te on stječe i svoje interprete poput Georges Bataillea (eseji u Erotizmu, 1957: »Sadeov suvremeni čovjek« i »Sade i normalni čovjek«, te esej »Sade« u Književnosti i zlo), Mauricea Blanchota (Sadeov razum, 1949), Pierrea Klossowskog (Sade. Moj bližnji, 1947) i drugih. Naročito je značajno tumačenje Sadea kojeg su se poduhvatili Horkheimer i Adorno u Dijalektici prosvjetiteljstva (1944/47), pod naslovom »Juliette ili prosvjetiteljstvo i moral«, gdje ukazuju na značenjsku povezanost Kantove metafizike morala i Sadeovog (i Nietzscheovog) imoralizma. Poslije ovih pionirskih kritičkih čitanja, radovi o Sadeu su se znatno umnožili. Ovdje ću izdvojiti Lacanovo predavanje Kant sa Sadeom (u Spisima, 1966), te Barthesove eseje u knjizi Sade, Fourier, Loyola (1971). Na jezicima južnoslavenskih naroda svoju filozofsku interpretaciju Sadea ponudio je Ivan Urbančić u svom eseju »Metafizika uživanja«, te Ivan Čolović u nizu svojih književnih oglada objavljenih u knjizi Erotizam i književnost. (Za šire obavijesti o recepciji Sadea od strane moderne kritike vidjeti ogleđ u ovoj njegovoj knjizi, pod naslovom »Markiz de Sad u svetlosti moderne kritike«.)

2 Na ovom pak udarnom, »šokirajućem« momentu Sadeovih tekstova inzistira Annie Le Brun u svojoj knjizi Iznenada gromada ponora, Sade, (Globus, Zagreb, 1989), u kome ona pronalazi izvjesnu »etiku nemira« i začetak jednog novog morala (usp. str. 157. i dalje).

znajući, koju nazivaš prirodom, da će ta uživanja, kažem, naročito biti isključena iz ove zbirke; a ako slučajno neko ipak pronađeš, ono će uvek biti popraćeno zločinom, ili bar obojeno bilo kakvom gadošću. - kaže nam se u Uvodu u *120 dana Sodome* (Sade, I, 61-62)³. Ovaj svojevrsni otklon, zastranjivanje (*écart*), kao da nam zaprječuje put ka tekstu, ka razmjeni. Tu se sve događa na distanci, u odmaku koji tek na čas biva poremećen da bi nam se priopćila kakva »nevjerojatna hitrost« promjene položaja, neka novopronađena jedinstvenost, nijansa neke strasti, koja otvara »nezamislivu razliku« itd., eda bi sve netom utonulo u mehaniku vlastite zasljepljujuće svjetlosti. Stoga je Roland Barthes, čini se, s pravom zapisao: »Kao napisana riječ govno ne smrdi; Sad može da preplavi izmetom svoje partnere, ali ta poplava nas ne dotiče, mi primamo samo apstraktni znak izvesne neprijatnosti. Tako se blud javlja kao stav jezika.⁴ Život je odatle ishlapio - samo mučni prizori divljanja jedne »beskorisne strasti«, nekog »življenja uludo«. Filozofsko-moralistički diskurs je tu samo da bi sve to potvrdio, »normalizirao«, banalizirao i kao takvo upisao u tkivo života: posrijedi je potvrđivanje banalnosti zla, »normalizacija« perverzije - i obratno - pokazivanje perverzije »normalnog«, nastranosti »običnoga« - dvosjekla oštrica Sadeova sječiva, s kojim se nije igrati. No, izgleda da je tu »caka« čitava Sadeova nauma: on je namislio s nama zbijati neslane šale, poigravati se s našim povjerenjem. Ono što je naša civilizacija dobrohotno i sa zahvalnošću uvrstila u aleje svojega »kulturnog nasljeđa« u »slučaju Sade« skriva kao kost. Sade nam, naime, u najčistijem vidu, pokazuje kako se dar - ono najčistije - »neobjašnjivo pretvara u uzdarje pogani« (Lacan). Uzdržat ćemo se ovdje od bilo kakvih nagađanja i anticipiranja o prirodi ovog »neobjašnjivog pretvaranja/pritvorstva«, naprosto zato da se ne bismo »ujeli za jezik«, da ne bismo odmah »zagrizli kost«, budući imamo u vidu »sumnjiv karakter« Sadeove istine, koja je - da parafraziramo gore navedeni Nietzscheov stih - zavodnica onog najčistijeg, dakle, jedna prevrtljiva, pomalo »prljava« - opscena istina.

Opscenost istine

Ali filozofija, Justina, nije umijeće tješnja slabih, jedini joj je cilj dati duhu ispravnost i iskorišteniti iz njega predrasude. Ja nisam utješan, Justina, ja sam istinit.

---

³ Navodi iz Sadea su prema izdanju: *Izabrana dela Markiza de Sada, Rad, Beograd, 1989. (Rimski broj u zagradama označava broj toma ovog izdanja, arapski broj stranice).*

⁴ Rolan Bart, *Sad, Furije, Lojola, Vuk Karadžić, Beograd, 1979, str. 136.*

Sade, *Nova Justina*⁵

Ovaj prosvjetiteljsko-filozofski *pathos istine*, kojim se jedan od Sadeovih junaka obraća svojoj žrtvi, sasvim izvjesno - bar za one koji su zavirili u Sadeove knjige, koji poznaju »narav« njegovih junaka, kao i usud zlosretne Justine, te žrtve *par excellence* - sadrži nešto od čudesnosti/čudovišnosti jednog pogleda, jednog zloćudnog, opscenog pogleda »ispod oka«, jednog ciničnog iskaza koji uvijek nastupa sa zadnjim mislima, no koji nas iskaz ovdje zbunjuje/začuđuje, jer se uopće (cinički) ne prikriva, već nastupa sa zluradošću opscene ravnodušnosti - kao »gola istina«, koja samo apodiktički konstatira »kako jest«, koja samo »kaže [tražeći] svoje«, zapečaćujući sudbinu, zatvarajući prsten bitka, stavljajući točku na *i*, jer - tako kaže Sadeov dželat - »ja sam istinit«, »ja nisam utješan«. Ova distinkcija (istinit - utješan) važna je, i predstavlja točku obrata čitave Sadeove misli. Radi se, naravno, o znamenitoj ravnodušnosti, »objektivnosti« Sadeovog dželata-mučitelja. Mučitelj, »sadist«, ne radi ništa zbog neke svoje »subjektivne« potrebe, iz neke vlastite koristi, niti zbog svog zadovoljstva, on naprosto »čini svoje«, »radi svoj posao«, »vrši svoju dužnost«, *bez obzira* na neke »subjektivne« sklonosti, *bez obzira* na osjetilnu stranu svog posla, *bez obzira* na posljedice svog čina. On je čak sposoban izravno raditi i *protiv* svoje »subjektivnosti«, *protiv* svoje koristi, *protiv* svoga zadovoljstva (stoga je sadizmu uvijek imanentan mazohizam). U tom smislu je sadist visoko moralna osoba, jer je - kako kaže Kant - »poniženje na osjetilnoj strani uzdignuće moralnog«⁶. Sadeovski dželat ne muči niti biva mučen iz neke pristranosti, iz neke svoje strasti, nekog svog nagnuća, čime bi za sebe iscrpio jedino zadovoljstvo, već on - kroz (samo)mučenje, naprosto »vršeći svoju dužnost«, kroz bol poniženja, trpljenje/trapljenje, izvršavajući naredbu Drugog (koji kaže »izvrši svoju dužnost«) - stiže do *užitka*, jer je, prema Marxovu uvidu, »trpljenje, shvaćeno ljudski, samoužitak čovjeka«⁷. - No, na ovaj problem sadeovskog subjekta još ćemo se vratiti⁸. Ovdje nam je ovaj

5 Nav. prema: Annie le Brun, isto, str. 5 (prev. Daria Marjanović).

6 Immanuel Kant, *Kritika praktičnog uma*, Naprijed, Zagreb, 1974, str. 129.

7 Karl Marx/Friedrich Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1989 (deveto izdanje), str. 279. Polazeći od ovog mjesta, na paralelu Marxa sa Sadeom ukazuje Ivan Urbančić, nastojeći pokazati »suštinsku identičnost desadeovskog subjekta i moralnog subjekta naše istorijske epohe« (usp. Ivan Urbančić, »Metafizika uživanja«, Treći program Radio-Beograda, 24(1975), str. 427. i dalje). Na ovaj stari uvid grčkih filozofa nailazimo i kod Nietzschea: »Užitak je vrst boli« (usp. Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988, str 244, afor. 490).

8 Vidi odjeljak ovog rada »Politika užitka«.

ekskurs bio potreban kako bismo postavili pitanje o samom *mjestu* istine, o »subjektu iskaza« koji nam je u navedenom ulomku iz *Nove Justine* ostao zakriven, zastrt »subjektom iskazivanja«, sadeovskim dželatom (koji kaže »ja sam istinit«, a ne - poput recimo poznatog Isusovog (otvoreno-opscenog) iskaza - »Ja sam Istina!). Dakle, ovim smo zaobilaznim putem došli do mjesta gdje se postavlja pitanje o mjestu sadeovske Istine, o Sadeovoj »tajni«.

Ovo (zastrto) mjesto Istine kod Sadea uvijek zauzima netko treći, koji je, pored dželata i žrtve, uvijek konstitutivno prisutan u strukturi organizacije njegove orgije. To je mjesto »režisera«, ceremonijal-majstora koji namješta/naređuje čitavu orgiju, to je mjesto »velikog Drugog« (Lacan) - mjesto sa kojeg se govori. Jer kod Sadea istina *govori*, što znači da ona na sebi uvijek ima neki »mali prljavi trag«, trag nesvodljive materijalnosti, nekog »viška«, nekog izvornog »prokletstva«, kako kaže Marx: »'Duh' ima od početka na sebi to prokletstvo da je 'prožet' materijom koja se ovdje pojavljuje u obliku pokretnih slojeva zraka, tonova - ukratko, u obliku jezika.«⁹ S obzirom na ovu »brbljivost« Sadeove istine, zaista možemo reći da je njegova istina - uostalom, kao i njegov rječnik - »prljava«, »pogana«, »ružna«. Radi same istine ovdje ne bi škodilo jedno malo podsjećanje na opis jedne od četiri »pripovjedačica« iz *120 dana Sodome* - opis iskusnog, izmučenog tijela Desgrangesove:

Degranž je bila oličenje poroka i bluda: visoka, mršava, pedeset šest godina stara, lice modro i ispijeno, oči ugašene, usne mrtve, reklo bi se, živa slika zločina koja samo što se nije srušila od slabosti. Nekada je bila crnka. Neki su čak tvrdili da je imala lepo telo; ubrzo je ostao samo kostur koji je izazivao gađenje. Njeno sparušeno dupe, istrošeno, izbrazdano, iscepano, pre je ličilo na išpartanu hartiju nego na ljudsku kožu, a rupa mu je bila toliko široka i naborana da su i najveći palamari mogli bez muke da uđu a da ona ništa i ne primeti. Da stvar bude lepša, ova izdašna podanica Afrodite, ranjena u više okršaja, imala je bradavicu manje i tri odsečena prsta; bila je ćopava, nedostajalo joj je šest zuba i jedno oko; jedno je sigurno, ništa je nije moglo popraviti, a ako joj je telo bilo slika rugobe, duša joj je bila zborište svih poroka i najneverovatnijih prestupa. Palikuća, oceubica, rodoskvmica, pederuša, lezbijka, ubica, trovačica, kriva za silovanja, krađe, pobačaje i bogohuljenja, može se sa sigurnošću reći da na ovom svetu ne postoji ni jedan zločin koji ova hulja nije počinila lično ili preko drugih. Sadašnje joj je zanimanje bilo podvođenje; bila je jedna od zvaničnih nabavljača našeg društva, i pošto je uz veliko iskustvo bila obdarena i dobrim jezikom, izabrali su je za ulogu četvrte pripovedačice, to jest one koja treba da kazuje najveće grozote i beščašća. Ko bi bolje mogao igrati ovu ulogu od spodobе koja je sve to počinila.

---

9 Karl Marx, Friedrich Engels, isto, str. 375.

(Sade, I, 33-34)

Ovdje smo naveli ovaj uzoriti portret upravo stoga što nam on, gotovo u čistom vidu, zorno, prikazuje svu opscenost Sadeove istine. Naime, Sade na nivou općosti, na mjestu same Istine, tamo gdje smo očekivali »posljednje stvari«, neki »krajnji smisao«, tamo Sade uvodi, točnije *pokazuje* svu »poderanost«, »išpartanost«, »istrošenost«, »rupe«, te značenjske imaginarne cjeline, ne-cijelost same Istine, u svoj njenoj »materijalnosti«, kao »nedostatak« u značenjskoj mreži, kao njenu »slijepu mrlju«, koju »popunjava«/reprezentira neki označitelj/»rupa«. Ovdje valja primijetiti da je »nositelj« ove istine žena - i to je u Sadea najčešći slučaj - ali kod njega žena nije Majka, kao mjesto »punoće smisla«, mjesto rađanja, pro-iz-vođenja (prokreacija je - pored bogomoljstva - kod Sadea izričito zabranjena i predstavlja najteži zločin! - otud sodomija zauzima povlašteno mjesto). Ukoliko išta, kod Sadea se »rađa mrtvorodenčad«¹⁰. Jalovost, izopačavanje svih smislova, pervertiranje svake norme, neka temeljna oskudica i prosjaštvo bića - to je ono što nam se daruje. Za Sadea se zbilja može reći da je »prodavao muda za bubrege« - dakle, zajebant! Jer, doista, ima nekog perverznoг užitka, neke opscene zluradosti, pokvarenog zavođenja, u čitavom njegovom naumu. Samo drsko opsjenarstvo, umijeće kvarenja, neki raspojasani sokratizam, »lukavstvo uda«, uštrojena razularenost - i ništa više.

Daleko od svakog naivnog hedonizma - kako se to obično očekuje - u Sadeovu tekstu nema zadovoljstva. Njegova »paklena logika« (Sade, III, 109) ne crpi sa vrela »Zakona zadovoljstva«, krinke ne padaju da bi se pod njima iznašao izvor radosti, spokoja i sreće, tu se ne odgađa neko sadašnje zadovoljstvo samo s pogledom na buduće zadovoljenje. Drugim riječima, ovdje nije na djelu »politička ekonomija« dvojstva sredstava i svrhâ, gdje se neki imaginarni »nedostatak«, »trošenje«, neka sadašnja »muka«, putem obilaženja/posredovanja jednog napredujućeg »lukavstva uma«, svrhovitog radnog procesa, nadomješta/ispunjava (bez ostatka, gubitka, zastoja) u obliku predmeta potrošnje, naknadne kompenzacije. U stvari, ukoliko i ima stanovite *naknadnosti*, »kašnjenja«, izvjesnog »tragizma«, ta »naknadnost« nikako nije kompenzirajuća, nadoknađivanje izgubljenog, njegovo »iskupljenje«. Kod Sadea, naprotiv, postoji - naravno, iz perspektive imaginarne značenjske cjeline, sa stanovišta »apstraktnog mišljanja« - samo jedno »besmisleno«, nedijalektizirano, »neekonomično« *trošenje*, u vidu inzistencije, navaljivanja/pretjerivanja, naređivanja/gonjenja, gdje kao ono

---

¹⁰ Usp. Sloterdijkovo tumačenje Sokratove erotologije kao »tragičke mudrosti« koja »može utvrditi samo to da se radi o mrtvorodenčadi« (Peter Sloterdijk, *Doći na svijet, dospjeti u jezik*, Naklada MD, Zagreb, 1992, str. 52).

posljednje ne nastupa nikakvo imaginarno/narcističko »ispunjenje«, »pomirenje« subjekta i objekta itd., već nešto nečuveno/»užasno« (un-geheuer) - čisti utrošak, nenadoknadivi gubitak, nesvodljiva odgođenost. (Sjetimo se samo »svođenja računa«, oduzimanja s kraja *120 dana Sodome* ili zašivenog, sifiličnog tijela majke vragolaste Eugénie iz *Filozofije u budoaru*; da i ne spominjemo čudesna djela same »nebeske Providnosti« i svu delikatnost puteva njene munje u sve tri verzije Justine!¹¹) Upravo ova ne-bit čistoga gubitka, ova entropija ništavila, nulti stupanj nemogućeg zadovoljenja, ispisuje čitav prostor sadeovske »scene«.

Međutim, sve ovo, ovaj nesnosni »manjak« Istine, ne treba pojmiti kao neku *krajnju* Istinu, već upravo kao *mjesto* obrata, prestupno mjesto na kome se uspostavlja *suverenost privida*, mjesto gdje se ovaj manjak moći, ne-moć, »neobjašnjivo« pretvara/obrće u »višak«, »privid« moći, u nad-moć: »neobjašnjivo«, naime, nekom »zasnivajućom riječju« (Lacan) (npr. »ja sam Istina«, »ti si moj Učitelj«, »ti si naš Vođa« itd.), nekim »suverenim činom«, koji Bataille ovako objašnjava: »Ona želja u nama da uništavamo i razaramo, da bacamo u vatru naša bogatstva i, uopšte, sreća koju nalazimo u uništavanju, spaljivanju i razaranju, čine nam se božanske, sakralne, jedine koje odlučuju o našim *suverenim* postupcima, to jest, bezinteresnim, beskorisnim, u službi samo onoga što sami jesu, nikad podređeni kasnijim rezultatima.¹²; - a prividno, naime, upravo stoga što nam se ovo »božansko, sakralno«, ovo mjesto Istine, nad-moći, pokazuje istovremeno kao svoj vlastiti manjak, izostanak Istine, mjesto vlastite slabosti, ne-moći. Za Sadea u svojoj njenoj dvosjeklosti vrijedi ona Nietzscheova jezgrovita formulacija: »*Utisnuti* bivanju *pečat* bitka - to je *najviša volja za moć*.¹³ Time se kod Sadea sva egzistencija (temelj/razlog, uslijed svog bestemelja/bezrazložnosti) obrće u inzistenciju, i sve je - egzistencija - u inzistiranju (»ukidanju«/»očuvanju«) ove inzistencije, u vidu povećanja, potenciranja, intenziviranja jedne nenadmašne/nedostatne moći, koja se upravo ovom svojom neodređenošću/promašenošću, svojom prekomjernošću, kao tragom svoje ne-moći, uspostavlja kao nad-moć, kao volja za moć (koja je uvijek volja-za-više-moći), kao suverena, ovlaštena moć - vlast nad samom sobom, nad životom, kao njegova »bezmjerna« mjera, »bezvezna« veza, »bezvrijedna« vrijednost. (Naravno, »bezmjerna«, »bezvezna« itd. viđeno sa neke povlaštene, apsolutne/»bezvezne« točke promatranja, ukoliko želimo vidjeti neku »punoću smisla«, »ispunjenost

11 Na značenjski pomak ovog puta božanske munje u tri verzije Justine upozorava Philippe Roger (usp. Annie Le Brun, isto, str. 195).

12 Žorž Bataj, *Erotizam*, BIGZ, Beograd, 1980, str. 210.

13 Friedrich Nietzsche, isto, str. 298, afor. 617.

cjeline«, »cijelu Istinu« itd. Međutim, ovdje valja primijetiti da je sam Apsolut, »apsolutno znanje«, Hegelov Mudrac, upravo ova točka (obrata) koja cijepa, rasporuje, pronalazi proturječije/prestupe koji brišu, stavljaju »van važenja«, »izvan zakona«, čitavu ovu značenjsku mrežu Cjeline - kako je vidi »naivna«, »predfilozofska svijest«¹⁴). Mjesto pak ove vlasti, ovlaštene, najviše moći - nad-moći - kao mjesto razočaranja/gubitka moći, ne popunjavanja nakakav »izvanjski« moment - poput kakvog *deus ex machina* - već taj »manjak« biva prezentiran/reprezentiran upravo *kao manjak* - u Sadeovoj organizaciji ovdje - u liku dželata-mučitelja, koji, dakle, kao neki neotklonjivi »višak«, »prljavi trag« (nedostatka) Istine, kao neko izvorno »prokletstvo« na »velikom Drugom« (koji bi bio onaj »treći«), prekriva/pokriva, »nadamješta« nam taj gubitak, »manjak«, obrćući/pretvarajući ga u prekomjernost, »višak«. Stoga je mjesto ovog »manjka« istovremeno i mjesto »viška«, »viška«-uživanja, koji je užitak u razaranju i (ponovnom) uspostavljanju, užitak u destrukciji i (ponovnoj) konstrukciji, dakle jedno u-sebe-vrteće, zaptiveno/zatvoreno/usamljeno kretanje, kretanje Apsolutnoga, jedno »histerično«/historijsko, »besmisleno« ponavljanje, čiji je jedini »smisao« užitak (*jouis-sens*) upravo u ispoljavanju/reprezentiranju/darovanju »viška«-užitka, »viška« svoje moći (koji je »višak« uvijek diferencijalni trag manjka). Stoga vrijedi i obratno: »višak«-užitka upravo znači da *nema užitka*, te je to stoga jedan sistemu nepodnošljivi/nemogući/razočaravajući užitak, jedan apatični (samo-)užitak, »iracionalni« užitak kao »prljavo« »golo«, iracionalno. To je mjesto jednog navaljivanja/inzistiranja/naređivanja užitka, koje ništa ne obećava, koje unaprijed isključuje (upravo na način uključivanja, kako ćemo uskoro pokušati pokazati) svaku narcističku iluziju imaginarnog ispunjenja, smisla itd. To je mjesto koje nam daruje »šipak«, »golu Istinu« - htjedoh reći... - izvurnuto, iskeženo lice same Istine, svijet s naličja. Navedimo ovdje ulomak iz poznate Nietzscheove »Pijane pjesme« iz njegovog *Zaratustre*, koji se razumio u ove »male ženske istine«, u prijevani/zastranjujući karakter užitka:

---

14 Ovdje se oslanjam na Žižekovo čitanje Hegela sa Lacanom (Slavoj Žižek, »Hegel sa Lacanom«, *Treći program Radio-Beograda*, 68 (1986)): »osnovno iskustvo 'apsolutnog znanja' nije konačno dostignuta istovetnost na mestu na kome za konačnu svest još postoji rascep (između subjekta i objekta, znanja i istine itd.), već, naprotiv, iskustvo nekog rascepa, nekog odvajanja, neke distance, na mestu gde 'konačna', 'obična svest' vidi istovetnost, stopljenost (objekta i Ideala). Apsolutno znanje stoga nije popunjavanje manjka, već je njegovo premeštanje u samog Drugog, a mesto Istine, iskustvo da 'Drugi ne postoji', pa samim tim i njegovo pročišćenje - obrt, zaokret kojeg nosi 'apsolutno znanje', jeste isključivo u samom statusu manjka: (...) iskustvo 'apsolutnog znanja' samo je zaokret, kroz koji nam se svako Nešto, neki objekt javlja kao pozitivacija, kao nadomestak manjka« (str. 175).

Jeste li ikad rekli 'da' užitku? O prijatelji moji, tada ste rekli da i svakom *jadu* (...)

- a što neće užitak! On je žedniji, srčaniji, gladniji, strašniji, tajanstveniji nego sav jad, on hoće *sebe*, on grize u sebi, u njemu se bori volja prstena - (...)

- tako je bogat užitak da žeda za jadom, za paklom, za mržnjom, za stidom, za kljastim, za *svijetom* - jer ovaj svijet, oh, pa vi ga barem znate!¹⁵

Pred Vratima zakona

A što sam ja ovdje, sveta Rousset,
što ako ne dijete?

Sade, pismo iz zatvora¹⁶

Poslije svega što smo rekli, mogao bi netko primijetiti: to su »baljezgarije«, puka »tlapnja«, a ukoliko sebi želi pribaviti stigmatu »ozbiljnosti«, »filozofičnosti«, onda je to »ideologija«, jer svakome je jasno da ništa od toga »ne pali«, da na Ništa ni riba »ne trza«. ¹⁷ Naime, čitava ta (prljava) igra sa »viškom« i »manjkom«, sva ta »petljavina« oko istine i

¹⁵ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra, Mladost, Zagreb, 1980. (peto izdanje), str. 300. Vidi tumačenje ove pjesme koje daje Danko Grlić u svojoj studiji Friedrich Nietzsche (Naprijed-Nolit, Zagreb-Beograd, 1988), str. 165. i dalje.*

¹⁶ Nav. prema: Annie Le Brun, *isto, str. 163.*

¹⁷ Ovdje bismo kao primjer za neprimjerenost ove analogije s ribama mogli navesti jednu anegdodu koja pokazuje da kod riba (tj. životinja) i ljudi u stvarima želje, »stvar« ne stoji jednako, analogno. Naime, riječ je o poznatoj anegdoti o Zeuksisu i Parosiosu. Zeuksis je tako vjerno naslikao grožđe da su se u sliku zalijetale ptice. Sljedećeg dana Parosios je na zidu naslikao zavjesu, na što mu se Zeuksis obratio: »Pa dobro, hajde, pokaži nam što si naslikao iza toga! Ovdje, naime, vidimo razliku između privida koji se prikazuje kao realnost - što djeluje na životinjskoj razini, i privida koji obmanjuje upravo time što stvara privid da iza sebe skriva pravu realnost, obmanjuje tako što stvara utisak da obmanjuje - što djeluje na specifično ljudskoj razini. (Primjer i objašnjenje uzeti prema: Slavoj Žižek, *isto, str. 149-150.*) Za čovjeka se, dakle, ne može reći da izravno »trza« na Ništa, da želi Ništa, već da mu se njegova želja Nečega vraća u svom izvrnutom vidu, kao ona sama, kao svoj vlastiti nedostatak koji je u to Nešto »invertirala«, kao nemogući »višak« koji je njen vlastiti manjak, kao Ništa, ono što nikad nije ni imala.

privida, dozvoljena je i poželjna, naravno, u umjetnosti - to je »pjesnička sloboda«, ali pobogu, ta umjetnost i jest nešto neozbiljno, djetinjasto. Mogla bi se isto tako uputiti i ona uobičajena primjedba - to bi tako moglo biti teorijski, ali ne vrijedi u praksi, naime, svo to »teoretiziranje«, kad su u pitanju »ozbiljne stvari«, »životno važna pitanja«, tada sve to »ničemu ne služi«, od toga »nema vajde«. - Zaista, kod Sadea nije sve tako jednostavno, tu je »stvar«, reklo bi se, mnogo »kompliciranija«, »zabašurena«, budući kod njega - kako nam veli - »sve mora biti kao obavijeno velom« (usp. Sade, I, 390), velom Sadeove »tajne«. Riječ je o Sadeovoj opscenosti. Sade je »opsceni pisac« upravo stoga što unaprijed »uračunava« ovaj opsceni moment, ovaj moment opsjene, iluzije, privida/previda, što računa, »barata« sa svim tim »malim prljavim tajnama« (o čemu je gore raspravljano); naime, Sadeova opscenost nije u tome što bi on tobože samo »slobodno i otvoreno«, »bez dlake na jeziku«, govorio »o *onome što [ionako već] svi znaju*« (kako je to prebacivao Restifu; usp. Sade, VI, 20, - dodatak u zagradi je moj), već u tome što je govorio - dakako, s jezikom na dlaci - o onome što inače svi rade, a da to ne znaju. U tome, u tom uračunavanju ne-znanja Drugog, u tom računanju s obmanom Drugog unaprijed, u tome biti-»kobajagi«-Drugi i jest Sadeova opscenost, njegov »vic« (kao i u svim vicevima, naime, vic nije »vic« ukoliko se Drugi ne »upeca«, ukoliko se »stvar« ne uzme »za-ozbiljno«, ukoliko ju se ne »fiksira«, eda bi nam se to »uzimanje za-ozbiljno«, to »fiksiranje« vratilo/obrnulo u svom »istinskom«, »pravom« vidu - kao »fikcija«, kao (»subjektivni«) »privid«/»previd« - kroz smijeh. U toj fiktivnoj strukturi koja prezentira, prikriva/prekriva naše »sudbinske previde«, neizbježnu »tragičnost« našeg čina, koju spoznajemo uvijek tek naknadno, uvijek tek kada je igra iz-igrana, tek kada je »priča«, histerija/historija, završena, zadržana je sva opscenost, »zloćudnost«, »svirepost« Sadeovih tekstova, kojom on iz-igrava našu »tragediju«, uvijek podređenu »komičnim« obratima. Stoga, da bi se razumjelo Sadea - kažimo to s nešto smisla za paradoks - uvijek se mora prihvatiti njegova ponuda, budući je ona uvijek već prihvaćena, mora se prihvatiti njegova opklada, zato što *su* »kocke [već] bačene«, jer smo uvijek već »u igri«, zato što se - uzmimo Sadeov primjer - »apetit stvara jedući« (Sade, I, 295), jer je poklon-ulaznica za »raskošnu gozbu« u našim rukama. Evo te Sadeove primamljive ponude iz *120 dana Sodome*:

Ovo je priča o raskošnoj gozbi koja nudi tvom apetitu šest stotina različitih đakonija. Možeš li sve da jedeš? Bez sumnje, ne možeš, ali izvanredan broj proširuje granice izbora i, ponesen beskrajem mogućnosti, neće ti pasti na pamet da grdiš Amfitriona koji te ugostio. Učini isto tako ovde: izaberi a ostavi što ti se ne sviđa, ne propovedajući protiv tog ostatka samo zato što nema ona svojstva koja bi se tebi dopala. Pomisli da će se dopasti drugima, i budi filozof.

(Sade, I, 62)

Filozofski gest ovdje bi ipak bio ne odoljeti ne postaviti jedno pitanje. Naime, moglo bi se pitati: nije li čitava ova »priča o raskošnoj gozbi« ipak samo »priča za malu djecu«, kojoj odrastao i ozbiljan čovjek lako odolijeva; nije li čitav ovaj ceremonijal »mamljenja«, sav taj maskenbal, svo to karnevalsko raspoloženje kojim nam Sade »podiže moral« (budući u njegovom »slučaju« *znamo* kuda nas to vodi i što nas čeka), nije li sve to, dakle, samo loša »maska«, lako providna »manipulacija«, tek otrcani »trik« kojim se služe još samo »Cigani što krađu (zločestu) djecu«. ¹⁸ Zaista, čini se da ima nešto skroz artifičijelno, nešto potpuno izvještačeno u čitavu Sadeovu tekstu - kako u »sirovosti«, »bezdušnosti«, neduhovitosti njegova stila, tako i u providnosti »mehanizma« njegove »scene«, čitavoj toj mehanici bez duha. Jer, kod Sadea kao da potpuno bezrazložno čitavom »radnjom« upravlja nekakvo - rekao bi Lacan - »najviše-biće-zlobe« (»Être-suprême-en-méchanceté), čijoj bi se opscenoj volji (njegovom bezličnom glasu) - »hipnotički« trebali podrediti, radi njegovog užitka, užitka Drugog, koji nas (Drugi) unaprijed »uračunava« u svoj »scenarij« na način razračunavanja, pod čijim je opscenim okom »sve dozvoljeno« (usp. npr. Sade, I, 266) i *unaprijed* sankcionirano. Nije li već bilo riječi o Sadeovu tzv. totalitarizmu; ne bi li on, da ga (srećom!) nisu zatvorili, pod nekim povoljnijim stjecajem okolnosti postao diktator poput Robespierrea ili Napoleona? Doista, ne skriva li čitava Sadeova »priča« stanovitu »vjeru u vječnost pisara« (Lacan) i nije li svo proturječje, čvorna točka koju ne uspijeva raspetljati, u tome što je njegovo računanje-unaprijed sa obmanom *Drugog* samo odraz njegove vlastite iluzije o postojanju metagovora? Ne potcjenjuje li se isuviše čovjek kao »animal *rationale*« kada se za njega kaže da je njegova želja uvijek želja *Drugog* (što bi ovdje tobože značilo da čovjek uvijek želi samo ono što *od njega* želi Drugi)? Ne treba li ozbiljno uzeti svjedočenje (bez obzira na njegovu autentičnost) da je Restif zbog nečega Sadea sebi predstavljao kao mudraca, naime, kao »starca sa dugom bijelom bradom«? Ne govori li tomu u prilog i Sadeova opsesija brojenja, zajedno sa onim obratom kad počinje brojati vlastite greške u brojanju, promašaje, propuste (zbog čega se ljutio na sebe)? Ne upućuje li sve to na opscenost *Sadeove Istine*, koja u sebi skriva manjak, nedostatak sebe same, na koji neizbježno

---

¹⁸ Vidi tako veliki lov na djecu oba spola u 120 dana Sodome, koji organiziraju četiri libertena u okviru priprema za orgije u Sillingu. Samo, između njih i »običnih« kradljivaca postoji razlika: »obični« kradljivci krađu zato što se isplati krasti, dok naši liberteni to rade iz čistog »hira«, neposredno iz-zazivajući, iz-igravajući zakon, čime pokazuju svoju nadmoć nad zakonom (stoga se krađu isključivo djeca iz bogatih porodica, koje u ono vrijeme jedina mogu organizirati potragu), dok »obični« kradljivci uvijek rade mimo zakona i žele da tako i ostane, jer se inače ne isplati.

nalijeće, sa kojim se suočava, ne uspijevši razriješiti svo to »vrzino kolo ludosti« u koje se zapetljala?

Da bismo na sva ova pitanja odgovorili, ovdje ćemo, *causa argumenti*, ponovo formulirati naše početno pitanje: ako je kod Sadea sve samo nekakva vještačka konstrukcija, neka nemušta igra, neko besmisleno pregnuće, koje svoj jedini smisao nalazi još samo u užitku razaranja, ako je sve postavljeno samo tako da bi se potvrdila suverenost nekog čina u viziji »apsolutnog zločina«; ako je sve to tako, kakve to onda ima veze sa životom, u čemu je praktično-egzistencijalna vrijednost Sadea, pa onda i njegova filozofijska relevancija? Čemu Sade, kakva je korist od njega? Protiv ovakvog postavljanja prigovora zaista se ne možemo boriti, osim da mu, slažući se, vratimo pitanje: Sadeova vrijednost, vrijednost njegovih djela, je u tome što su »bezvrijedna«, njihova »praktična korist« je u tome što su »beskorisna«, što »ničemu ne služe«. Ukoliko bi tko i dalje inzistirao, tažeći neki »suvislji« odgovor, tu bismo bili bez obrane. Doduše, mogli bismo ukazati na nekoliko »stvari«, na nekoliko značenjskih obrata. Spomenutoj »iluziji metagovora« podliježe upravo govor koji *pored* iluzije, privida, traži još i istinu, koji vjeruje da pored »teorijskih stvari« postoje još i »praktične stvari«, govor koji *dijeli* teoriju od prakse, »istinsku spoznaju« od »zbiljske djelatnosti«, koji *dijeli* Istinu od privida, gdje se privid shvaća kao »površina« gdje je »ozbiljnom tragaču za Istinom« kao »prva stvar« tu još Istina i iznaći gdje se »na kraju puta« taj put odbacuje kao »prljavo pregnuće« koje nam je omogućilo dolazak do istine, ali nije sama Istina. Međutim, upravo je taj dualizam, koji rađa ovo bezdano povjerenje u Istinu-na-kraju-puta, ta stanovita »metafizička potreba« - upravo je to sve sa čime, kao općeprihvaćenom »predrasudom«, Sade »računa«, sve sa čime Sade »ulazi u igru«, pokazujući nam je u izvnutom/izopačenom vidu. To je ono što Sadeovim dželatima/mučiteljima omogućuje »manipulaciju« svojim žrtvama, što im oni vraćaju, utiskujući im u tijela tu »metafizičku potrebu« kojom su one već »obilježene«, budući su već »žrtve« svoje »nesretne svijesti«. Otuda i dvoznačnost Sadeova diskursa, koji se *može* čitati kako kakav metafizički tekst, budući je ova iluzija u stanovitom Smislu neophodna, konstitutivna za »nesretnu svijest« njegovih žrtvi, ali nam istovremeno pokazuje i iluziju te iluzije-Istine, nekog metafizičkog svijeta koji nam se pokazuje u njegovom *fizičkom*, »pojavnom«, »prividnom« svjetlu.¹⁹ Možda je nesretna Justina najsretniji primjer za ovo. Sjetimo se samo sve dirljivosti njene sudbine, trenutaka kada ona sa nepokolebljivim povjerenjem, nevinom naivnošću i anđeoskom čistoćom srca upada u sve veće i veće nedaće. Neka nam ona sama za početak kaže svoje »muke«: »Ispričati vam povesti sopstvenog

---

¹⁹ *Stoga za Sadea s pravom može stajati naziv: »'najfizičkija' glava XVIII stoljeća« (Annie Le Brun, isto, str. 162).*

života, gospođo - reče lepa nesrećnica, obraćajući se grofici - znači navesti vam najizrazitiji primer nevolja zbog nevinosti, optužiti ruku providenja, žaliti se na odluke Svevišnjeg, znači neku vrstu pobune protiv njegovih svetih nauma... a ja se ne usuđujem na tako nešto... (Sade, III, 23). Evo nekoliko njenih »nedaća kreposti«: da bi sačuvala svoju čednost postaje član zločinačke bande; od dotičnih zlikovaca, iz samilosti, spašava čovjeka od sigurne smrti, da bi je potom ovaj nezahvalnik silovao i pokrao; zaljubljuje se u homoseksualca; opet iz samilosti, pomaže jednom čovjeku koji je potom na prijeveru - zbog njenog nevinog povjerenja - uspijeva baciti u okove, primoravajući je na ropski rad, itd. - sve do onog kobnog događaja, *poslije* završetka njene »priče«, *po* završetku njene povijesti, kada joj je osmijeh ponovo ozario lice, kada se čini da joj se sreća najzad osmjehnula, da bi »neobjašnjivi« uzlet »prsta Božijeg« konačno učinio svoje. Drugim riječima, po Sadeu - i u tome je možda njegova »didaktičnost« - svako tko se drži tog predmnijevanja neke »supstancijalne« Istine *iza* »subjektivnog« privida, svako tko s nepokolebljivim povjerenjem očekuje »onostranu« nagradu *poslije* »ovostranih« muka, svako tko drži do Božje pravednosti, dobrote i mudrosti - ima najebati kao Justina. Navedimo povodom ovoga jedan Sadeov cinički komentar iz *120 dana Sodome*:

Pobožnost je istinska duševna bolest: bilo što da se čini, nema leka. Što se lakše upija u dušu nesrećnik, jer ga teši, jer mu pruža varku koja mu ublažuje bol, to se teže iskorenjuje. Takav je bio slučaj sa Adelaidom: što se pred njenim očima slika bluda i razvrata više razvijala, ona se sve više bacala u naručje spasioca s nadom da će je on jednog dana spasti muka u koje je, jasno je bilo, neminovno uvukla njena nesrećna sudbina. Niko nije bolje osećao njeno stanje od nje same; duh joj je tačno predskazivao kuda će je odvesti zlokoban početak čija je žrtva bila već sada, mada manje u poređenju s onim što ju je tek čekalo; potpuno je shvatala da će uporedo s pričama koje postaju sve silovitije, i postupanje muškaraca prema suprugama, pa prema tome i njoj samoj, postajati sve svirepije. Sve je to navodilo da i pored svih prigovora žudno traži društvo svoje drage Sofije. (...) Tvrtko, koji je zbog svoje dužnosti dežurnog takođe ustajao ranije od ostalih, zatekao je tu i izjavio da ne može o tome da ne obavesti ostale, i da će zajednički odlučiti koje će mere preduzeti. (...) Tvrtko je rekao da će događaj izložiti kako ga je video i da ništa neće prikriti: nema ničeg okrutnijeg od onoga što kažnjava, a kome ta kazna najviše ide u račun. Tako je bilo i u ovom slučaju; od Sofije nije bilo ničeg slađeg za kažnjavanje: zašto bi je, onda, Tvrtko poštedeo? Sakupili su se i bankar je podneo izveštaj. Ovo je bio recidiv; predsjednik se setio, iz vremena kada je još bio na sudu, da su njegove učene kolege tvrdile da ponavljanje prestupa dokazuje da priroda deluje na čoveka jače od vaspitanja i moralnih principa i da, prema tome, čovek koji ponavlja prestup tako reći dokazuje da ne vlada sobom i da ga zbog toga treba dvostruko kazniti; hteo je da rezonuje isto tako dosledno i mudro kao njegovi stari školski drugovi, i

shodno tome izjavio je da ih treba kazniti, nju i njenu drugaricu, po svojoj strogosti zakona. Ali, kako je zakon za takve slučajeve predviđao smrtnu kaznu, a pošto su hteli tim gospođama još malo da se poigraju pre nego što dođe do toga, zadovoljili su se time što su ih priveli, oborili ih na kolena i pročitali im član zakona, da bi znale šta ih čeka.

(Sade, I, 257-259)

Nikoga, naravno, ovi postupci neće »preobratiti« (oni na to ni ne ciljaju), pogotovu ne Sadeove »žrtve«. Stoga nam sva ta »didaktičnost« kojom se Sadeovi junaci obraćaju svojim žrtvama, sve te »metode« kojima njegovi junaci pokušavaju svojim »gojenicama« izbiti iz glave sanje o nekakvom njihovom izbavljenju (iz njihovih kandži), natjerati ih da se »odreknu tog gnusnog boga i njegove religije« (Sade, I, 61), da jednom već »utuve ta glupa stvorenja, neka se najzad uvere da je postojanje boga obično ludilo, da na celom svetu nema više od dvadeset vernika, da je religija obična lakrdija, bajka koju su izmislile podle varalice čiji je jedini cilj bio da nas obmani« (Sade, *ibid.*). Sve to mora izgledati pomalo usiljeno, kao »pucanj u prazno«. Osim ukoliko ne uhvatimo značenjski obrat u riječi »nas« (»da nas obmani«), gdje to »nas« znači upravo »nas, libertine, koji smo prozreli bajku tih podlih varalica«, koji »znamo za jadac«, za »tajnu«, put do koje našim žrtvama mora ostati zapriječen - stoga uvodimo sav ovaj ceremonijal, sav ovaj privid zakonitosti itd. (Kod Sadea samo dvije žrtve - Juliette i Eugénie - postižu ovaj uspjeh na spoznajnom planu, čime one prestaju biti žrtve. Riječ je dakle o paradoksalnim žrtvama, žrtvama koje u stvari nisu žrtve, koje su kao takve predodređene za uspjeh, bitno prevladavajući i položaj mučitelja!) No, vratimo se maločas navedenom ulomku iz *120 dana Sodome*. Usprkos svemu, na ovom nivou promatrano, Sade ne bi »prevladao« u bitnome kršćansku poziciju. On bi bio tek ateist, prosvijećeni čovjek, »dijete svog vremena« itd., što ni u kom slučaju ne bi smetalo njegovim kršćanskim interpretima da ga shvate kao »svog bližnjeg« (Klossowski), kao onog koji nas poziva da se iskupimo kroz grijeh (de Rougemont), gdje bi se »pravi Sade« krio »pod maskom ateizma« itd. Jer, podsjetimo se temeljne operacije židovsko-kršćanskog monoteizma: nije to nikakvo obećanje raja, gdje bi nas očekivalo blaženstvo i iskupljenje ovozemaljskih muka, nekakva onostrana sreća i zadovoljstvo, očekivanje kojeg bi davalo smisao našoj ovostranoj bijedi i bodrilo naše strpljenje. To nije vizija nikakvog dobrog boga sa dugom bijelom bradom, punog milosti i razumijevanja. Naprotiv, riječ je o zlom, iracionalnom božanstvu Zakona koji nas ispunjava strahopoštovanjem, strepnjom i užasom, pred čijim mačem vjernik drhti. U tome bi Sadeova vizija zlog boga, zločinačke Prirode, bila gotovo podudarna, u bitnome ovisna o čitavoj ovoj tradiciji (koju ponajprije možemo pratiti u kabalizmu i kršćanskoj mistici, te kod Jakoba Böhmea, pa preko romantizma, kasnog Schellinga, Kierkegaarda i Heideggera sve do današnjih dana), reartikuliranoj Kristovom

pojavom. Obrat koji izvršava kršćanstvo (i kojim ono u bitnome »prevladava«/»prevrednuje« helensko-poganski strah pred bogovima, strah protiv kojeg se borio Lukrecije Kar) jest verzija Spasa kroz Kristovu žrtvu - kroz smrt samog boga. Naime, njegovo ponižavajuće, sramno razapinjanje na križu među razbojnicima, njegov apsolutni poraz, krah njegove misije (kako je to moralo izgledati ondašnjim njegovim sljedbenicima), preobróce se (Pavlovom intervencijom, pretumačenjem, reartikuliranjem čitavog značenjskog polja tog događaja) - u pobjedu, trijumf njegove misije, »pomirenje« čovjeka sa bogom... Tu vidimo kako se neki temeljni gubitak, nešto nečuvano/»užasno«, neki apsolutni poraz/poraz Apsolutnoga - »manjak«, izostanak, smrt samog boga, »neobjašnjivo«, nekim »natprirodnim«, ilegalnim, posve nezakonitim činom pretvara u »izbavljenje«, »višak«, trijumf - u osvećenje Zakona.

Ali, ostavimo se ovih bogohulno-opscenih digresija i pogledajmo u čemu je »tajna« ovog obrta, tog »natprirodnog«, »neobjašnjivog«, ali »temeljnog«, »zasnivajućeg« poteza. Kao dobra ilustracija čitavog ovog procesa »obraćenja«, obrtanja/izvrtanja, može nam ovdje poslužiti poznata priča iz IX. glave Kafkinog *Procesa*, koju K-u priča tamnički kapelan (i inače, paralele između Kafkinih i Sadeovih »svjetova« - njihov odnos spram zakona, opsceni zamkovi, sveprisutnost seksa, opscene sudije koji »vrše svoju dužnost« itd. - više su nego bjelodane). Jozef K. se potajno nada da bi od svećenika mogao dobiti kakav savjet kako se ispetljati iz procesa, naći se izvan procesa. Svećenik mu priča priču o zavaravanju o kojem piše u preambulama zakona, priču o vratima zakona. Seljak želi ući u zakon, no vratar mu kaže da ga *sada* ne može pustiti. Poslije mnogo godina iščekivanja, seljan na samrti, na kraju procesa, postavlja vrataru sljedeće pitanje:

...'svi ljudi teže za zakonom', reče seljak, 'a kako to onda u toku svih ovih godina nitko nije tražio da u njega uđe, osim mene?' Vrtar vidje da seljaku već otkucava posljednji čas, i da bi mu još dopr do sluha koji se gasio, prodra se na njega: 'Ovdje inače nitko nije mogao dobiti dozvolu da uđe, jer ovaj ulaz je bio određen samo za tebe. Sada idem da ga zatvorim.'²⁰

Poanta, »tajna« ovog obrata je, dakle, da »tajne« uopće nije ni bilo, da je »laž kamen-temeljac svijeta«, da je iluzija otpočetka imanentna istini, konstitutivna za nju, da je »početak na kraju« (Hegel), da »na kraju« pronalazimo samo ono što smo na početku »investirali«, darovali našoj želji - svoj vlastiti manjak, ono što nikada nismo ni imali. Za ovaj zaključni obrat vrlo je poučna Andersenova bajka o »kraljevom novom ruhu«²¹, tim više što

²⁰ Franz Kafka, *Proces*, GZH, Zagreb, 1981, str. 179.

²¹ Hans Kristijan Andersen, *Bajke*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973. Ova bajka inače daje vrlo lijep primjer »kolektivnog ludila«.

ovdje imamo efekt »prijevremenosti«, »preuranjeni« opsceni dječakov uzvik (što nam otkriva da nije riječ o »manipulaciji subjektima, o nekom izvanjskom »elementu«, koji bi subjekte držao u neznanju, prisiljavao ih itd.). U toj bajci sve je bitno: dvije varalice dolaze iz nekog drugog kraljevstva, dakle - stanovnici ovog kraljevstva ih ne znaju; ove varalice sa sobom ne donose ništa, ali su čuli za kraljevu strast prema lijepim odijelima. Oni dakle znaju za kraljevu želju; predstavljaju se kao znalci, vješti krojači koji znaju sašiti čudesna odijela i kralj ih oduševljeno prima, dakle - spram njih je u odnosu transfera, kao onima koji imaju znanje. »Čudesnost« njihovih odijela je u tome što ih mogu vidjeti samo oni koji su »na visini svog zadatka«, dakle - uvjet njihove čudesnosti je nešto sasvim »obično«, naime, građansko poštenje, građanska dužnost da svako radi svoj posao, da je na visini svog simboličkog mandata s kojim se svak poistovječuje (opet, varalice ne donose ništa izvana, već računaju s onim što je uvijek već »na djelu«, aktualno). Varalice »tkaju« kralju ruho, »materijaliziraju« kraljevu želju, i svi su oduševljeni, svi vide to »čudesno« ruho - tj. »glume« da vide, svi su »na visini svog zadatka«. Naravno, sve do onog trenutka obrata, dječakovog opscenog iskaza: »pa, kralj je go!, trenutka kada »krinke« (kojih nije ni bilo) padaju, kada se »dar neobjašnjivo pretvara u uzdarje pogani«. – Ovom smo se naivno-opscenom pričom-za--malu-djecu vratili Sadeu, opscenosti njegovog zakona, ulazeći u »skrovito«, ilegalno srce zamka Sillinga.

Politike užitka

Tu će sve biti golo: pripovedačice, supruge, devojčice, dečaci, starice, nabijači, prijatelji; sve će biti izmešano, svi će se valjati svuda, po patosu, menjaće se kao zveri, mešaće se, rodoskvrnaviti, provoditi blud, nabijaće se, guziće se, uzdržavajući se jedino od defloracija, prepuštajući se svim nastranostima i pohoti koje mogu najžešće da uspale glave.

(Sade, I, 55-56)

Kada se pročitaju ovi reci, a i prema već stereotipnoj predodžbi o onome što je »na djelu« u Sadeovim djelima, lako bi se moglo doći do zaključka da je tu u pitanju samo nekakvo suludo orgijanje, bolesna izopačenost, divljanje nastranosti bez reda i zakona, te bi Sade, analogno tomu, bio samo nekakav okorjeli perverznejak koji je u tom brlogu i kalu, toj zbrci i metežu, nalazio odušak i inspiraciju, priređujući slavlja svojoj bolesnoj mašti i izopačenoj seksualnosti. No, je li sve baš tako? Ukoliko se malo bolje zagleda, vidjete će se da je u svim Sadeovim tekstovima, kao i u diskursu njegovih junaka, naglašeno prisutan kao konstitutivan njihov odnos spram zakona. Prije svega - da navedemo prvo jedno »izvanjsko« obilježje tog odnosa - Sadeovi junaci

su u pogledu svog društvenog statusa, u svom »javnom životu«, uvijek društveno utjecajne osobe, oni koji imaju moć, ljudi sa vlasti, oni koji pripadaju zakonu, mogla bi se navesti sva sila njihovih zvanja i titula: tu su sudije i ugledni znanstvenici, bogati bankari i ministri, od svih štovani redovnici i biskupi, papa itd, da ih sve ne nabrajamo. Istovremeno, kao predstavnike zakona, Sade nam ih predstavlja kao točke kršenja zakona, izopačavanja loze, kao mjesto subverzije poretka, pervertiranja vladavine zakona - ukratko, kao perverzno mjesto/mjesto perverzije. S tim u svezi, sve te njihove titule i zvanja bila bi samo maska u svrhu perverzije, bluda i razvrata, samo stvar obmane i neometano dolaženje do sredstava za njihove opake i beščasne, perverzne radnje. Radi očuvanja ovog privida sve te »radnje« se i obavljaju »iza scene«, u njihovim tajnim »skrovištima«, u svim tim dobro čuvanim dvorovima, osamljenim zamkovima, podzemnim grobnicama, samostanima, budoarima itd - u tim usamljenim, izuzetnim, povlaštenim, ilegalnim mjestima čije osobine tako izuzetno pridonose stvarima bluda i razvrata, da i pri samom njihovom spomenu pravi razvratnik »svrši tri puta uzastopce« (usp. Sade, I, 50). Sjetimo se jednog takovg veličanstvenog opisa, s početka izvještaja od četrnaestog dana u dvorcu Silling:

To jutro su naši razvratnici primetili da i vreme ide naruku njihovim prljavim planovima, i da ih od očiju celoga sveta skriva bolje od svih njihovih predostrožnosti: pala je zastrašujuća količina snega i prekrila sve okolne predele štiteći skrovište naše četvorice zlikovaca čak i od pristupa životinja; jer što se ljudi tiče, nije uopšte bilo moguće da se iko usudi da dospe do njih. Neverovatno je koliko ta vrsta sigurnosti služi strasti, i šta je sve čovek u stanju da preduzme da bi mogao sebi da kaže: 'Sam sam ovde, na kraju sveta, zaklonjen od svih pogleda, nijednom stvorenu nije moguće da dospe do mene; nema više kočnica, nema više nikakvih prepreka.' Tog trenutka želje se vinu s takvom plahovitošću koja ne poznaje više granice, a nekažnjivost kojom su zaštićene prijatno povećava pijanstvo. Ničega nema osim boga i savesti: a kakvu snagu može imati prva kočnica u srcu i savesti jednog bezbožnika? I kakvu vlast može imati savest nad onim koji se toliko navikao da pobeđuje svoju grižu savesti da i nju pretvara u izvor naslada?

(Sade, I, 193)

Stoga, ako bismo se zapitali čemu ova usamljena, apsolutna mjesta, vjerojatno bi prvi (spontani) odgovor glasio: ta radi neometanog zadovoljavanja svih naslada, naslađivanja svih nastranih prohtjeva, koji su inače zabranjeni, radi potstrekivanja svih inače poplašanih i zatumljenih, potisnutih nagnuća i strasti, »puštanja na volju« svim onim nagonima kojima je inače (u socijusu) put ispoljavanja zapriječen, skrenut, poradi prijjetnje zakonom i zabranom. Međutim, sa takvim predodžbama ubrzo bismo naišli

na nerazumijevanje i prezir u društvu Sadeovih junaka. Otud je najbolje poslušati jednu upozoravajuću poučnu opasku izrečenu dana 8. studenog u znaku naših junaka:

Vojvoda se pri večeri usudio da tvrdi kako je, ako se sreća sastoji u potpunom zadovoljavanju svih čulnih zadovoljstava, teško biti srećniji nego što su oni sada. 'To što govorite nedostojno je jednog razvratnika', reče Tvrtko. 'Kako možete da budete srećni kad možete da se zadovoljite svakog trenutka? Sreća se ne sastoji u uživanju, nego u želji, u kidanju kočnica koje se suprotstavljaju želji. Dakle, mogu li sreću da nađem ovde gde treba da poželim pa da mi se sve pruži? Kunem vam se', reče, 'da otkako smo ovde, moja sperma nijednom nije opotekla zbog onih stvari kojim ovde raspolazemo; tekla je uvek zbog onoga što nam nedostaje'.

(Sade, I, 153-154)

Ovaj nam ulomak pruža jednu značajnu distinkciju, koja se uvijek mora respektirati kada je u pitanju diskurs Sadeovih junaka, njegovi se junaci podvrgavaju isključivo zahtjevu želje, koja ne teži zadovoljstvu, za predmetima koji im pružaju predodžbu ugone. Oni su, naprotiv, bitno neovisni o svojim predodžbama zadovoljstva (i nezadovoljstva), o svim tim krasnim »predmetima« kojima su se okružili (tj. »opredmećenim« likovima mladih lijepih djevojaka i mladića čiju ljepotu uglavnom »kičice ne mogu naslikati«). Oni pak teže uvijek za onim što se ne da predočiti, točnije, za »onim što nedostaje«. Kantovski rečeno, *ratio cognoscendi* njihove želje nije ništa empirijsko, »patologijsko«, te je njihova želja bitno samoodređujuća, autonomna, uvijek »s one strane principa zadovoljstva«. Izvjesni »stoicizam« u stavovima, u držanju do svojih načela, principa, za njih je određujući - ništa, niti izvanjsko (»empirijski« predmet) niti unutarnje (predstava ugone - otud navodnici iznad riječi *stoicizam!*), ne smije određivati, pokretati njihovu djelatnost. Budući ne ovise o predodžbama zadovoljstva i nezadovoljstva, budući su neovisne o empirijskom, patologijskom svijetu iskustva, te ih ne možemo deducirati iz nekog kauzalnog lanca, njihove su djelatnosti uvijek nepredvidljive za neku »iskustvenu«, »običnu« svijest, uvijek »bezvezne«, »besmislene«, »perverzne« za »zdrav razum«. Sade nam sjajno dočarava ovu »perverziju« želje (Kant bi rekao slobodne volje) - kod njega se uvijek dešava ono što nismo očekivali, uvijek se izjalovljuje/pervertira uhodani način odnošenja spram »svijeta« (neka nam se oprostite što zlorabimo ovaj ovdje neprimjereni pojam). Sadeov je »svijet« uvijek »svijet naopačke«, svijet »s one strane..., svije s leđa, - svijet Sodome. Stoga pak što je »otkrio« jedan takav (perverzni) »svijet«, Sade ga »postavlja« u okružje svih onih izuzetih, aposlutnih mjesta, gdje želi, »s one strane principa zadovoljstva« (i njegovog produžetka »principa realnosti«), analizirati ljudske strasti (njih četiri vrste: jednostavne, dvostruke, zločinačke i ubilačke), ne bi li prodro do »biti« onog

ljudskog. Dakle, radi se uvijek o eksperimentalnom izdvajanju, o pokusu s apsolutnim, čiju je perverziju Sade naslutio (okružujući ono perverzno onim apsolutnim). Pogledajmo izvještaj o jednom takvom eksperimentu, zajedno sa Sadeovim komentaram; »predmet« je pokusa naša već spomenuta posjednica »tajne«, zanosna Desgranges, dok asistenciju dugujemo Curvalu i Durietu:

Najzad se pokazuju njena izbrazdana leđa, na kojim jedno V i jedno M pokazuju da je dva puta pretrpela obeščašćujuću operaciju, i ti ožiljci pale do krajnjih granica nečiste duhove naših razvratnika. Ostatak ovog istrošenog tela, izubijanog, sasušenog, to nabrano dupe u svim bojama, ta smrdljiva i prostrana jazbina koja se pojavljuje u sredini, ta isečena bradavica i tri prsta manje, ta kraća noga zbog koje ćopa, ta bezuba usta, sve to rasplamsava, uznemiruje naša dva razvratnika. Tvrtko je siše spreda, Kurval s guza, i dok se predmeti najveće lepote i izuzetne svežine tu pred njima, spremni da zadovolje i najmanju njihovu želju, naša da bludnika u zanosu doživljavaju najslađa zadovoljstva u onome što su priroda i zločin obeščaštili, satrli, u najprljavijem i najodvratnijem predmetu... I kako onda objasniti čoveka!

(Sade, I, 127)

Svima onima koji nam još žele pričati o nekakvoj pri-tajenoj, potisnutoj, zatamljenoj, no u biti kreativnoj, transcendirajućoj itd, ljudskoj »prirodi«, o tajnim dubinama onog »istinski ljudskog«, »humanog«, »kulturnog«, koje samo treba reafirmirati, potaći, probuditi, otrgnuti od opredmečenih, otuđenih međuljudskih odnosa, možemo uzvratiti jednim Sadeovim iskazom o »tajnik« (iznešenom u vidu cinične opaske, naravno, povodom jedne perverzije - riječ je o »jednostavnoj strasti« uživanja u poniženju!):

'Čovek je velika tajna!', reče vojvoda. - 'Da, dragi prijatelju', reče Kurval. 'Eto zbog toga je jedan vrlo uman čovek rekao da više voli da bude jeben nego shvaćen.'

(Sade, I, 257)

Ovdje bismo rekli da kod Sadea »tajne« nema, upravo zato što se ona već dogodila, što je njeno djelovanje već »na djelu«, što su nagoni već »desublimirani«, želje »poplašene« (ukoliko je ičeg takvog ikada i bilo). Ukoliko nam se njihovo djelovanje čini »iracionalnim«, »neshvatljivim«, to je stoga što sadeovski subjekt, subjekt želje u strogom smislu, nije »subjekt prosvjetiteljstva« (kako ga opisuju Adorno i Horkheimer) koji djeluje instrumentalno tehnički, racionalni subjekt koji svojim ciljevima podvrgava prirodu, instrumentalizirajući svoje odnose, te time biva svladan od prirode, mimezismom mrtvoga, srozan na nivo puko prirodnog, »automatiziranog«, nesvjesnog djelovanja, u »upravljenom svijetu«, gubeći iz vida ono bitno utopijsko, ono »sasvim Drugo«. Sadeovski subjekt ne može biti racionalno

shvaćen jer je njegovo djelovanje bitno nevezano, s empirijskim, »patologijskim« motivacijama, jer je potpuno »nepredvidljivo«, odgovarajući jedino na zahtjev želje (Drugog) - odgovor je uvijek užitak (koji nije ništa »patologijsko«, »psihologijsko«, »subjektivno« itd.). Zato se nipošto ne može reći da je njegovo djelovanje neko potpuno spontano »prepuštanje toku«, povlađivanje »niskostima«, neko bezprincipijelno djelovanje. Naprotiv, sadeovski subjekt uvijek - i bitno premašujući racionalno-instrumentalno djelovanje - djeluje *iz principa*, on je strogo principijelan subjekt, koji se nimalo ne obazire na svoje »subjektivne« sklonosti, niti na moguće zaprijeke svojeg djelovanja, na »objektivne« okolnosti itd., jer - kaže Sade - »sperma nikada ne treba da određuje životne stavove niti njima da upravlja; ti stavovi treba da obezbude način da se sperma pospe« (Sade, I, 287). Ne treba se mrštiti na »prljave«, »nemoralne efekte« ovih stavova, jer su oni samo odgovor na zahtjev želje kao želje Drugog, posljedica jedne izvorne, slobodne odluke za uživanje.²² Da bismo sve ovo potkrijepili, najbolje će biti pustiti šarmantnu gospođu de Saint-Auge da nam ispovijedi izvor i bit svoje raspusnosti:

Znaš li, brate, da se pomalo i kajem zbog svoje ljubopitljivosti i svih skarednih namera koje skovah za danas? Zbilja, prijatelju, ti si odviše popustljiv prema meni, a ja, mesto da sam sve razboritija, ova mi se prokleta glava sve više buni i tone u razvrat: (...) Ne može se ni zamisliti, prijatelju, ono što ja zamišljam, ono što bih da radim. Misliła

---

²² Zanimljivo bi ovdje bilo navesti, radi paralele »Kant sa Sadeom«, Kantovo određenje jednog »nepatologijskog« užitka, koji »nužno mora da prati svijest o kreposti« i koji je samo »negativno zadovoljstvo« (jer nije nikakvo blaženstvo, unutarnji mir, ispunjenje na nekoj »dubljoj razini« itd.): »No zar nemamo riječi, koja ne bi poput riječi 'blaženstvo' označavala neki užitak, ali koja bi ipak naznačavala sviđanje, što ga nalazimo u svojoj egzistenciji, analogon blaženstva, koje nužno mora da prati svijest o kreposti? Da! ta riječ je samozadovoljstvo, koja u svom pravom značenju uvijek znači samo negativno sviđanje, koje čovjek nalazi u svojoj egzistenciji i u kojemu je svjestan, da mu ništa ne treba... Na takav način (naime indirektno) sama sloboda postaje podesna za uživanje, koje se ne može zvati blaženstvo, jer ne zavisi od pozitivnoga pridolaženja nekog osjećaja, a točno govoreći ne može se zvati ni blaženost, jer ne sadrži potpunu nezavisnost od nagnuća i potreba. No ono je uživanje ipak slično blaženosti, ukoliko se naime bar njegovo određivanje volje može održati slobodno od njihova utjecaja, pa je dakle, bar prema svome podrijetlu, analogan samodostatnosti koja se može pridavati samo najvišem biću. (Immanuel Kant, *ibid.*, str. 165-166.). U svezi s Lacanovim čitanjem Kanta sa Sadeom, vidjeti esej Slavoj Žižeka, »Opscenost vlasti - Varijacije na temu Kant sa Sadeom«, *Theoria*, Beograd, 3(1983). U ovom odjeljku se oslanjam na njegovu interpretaciju.

sam da ću se druženjem sa ženama popraviti... da mi se želje, usredsređene na sopstveni pol, više neće kretati ka vašem... varljivih li nada, prijatelju; ona požuda, koje sam htela da se oslobodim, samo mi je još snažnije obuzela um, pa uvideh, kada je neko kao ja rođen za blud, uzalud mu je i pomišljati da sebi nametne okove: pomamne želje će ih brzo skršiti. Najzad, mili moj, ja sam prevrtljivo stvorenje; volim sve, rugam se svemu, hoću da sjedinim sve rodove; samo, priznaj, brate, zar nije moja želja da upoznate tog neobičnog Dolmansea, koji u životu, kažeš, nije video ženu, kako to običaj nalaže i koji, tražeći iz principa uživanja protivna prirodi, ne samo da strasno ljubi svoj pol već se našem podaje isključivo pod uslovom da mu se pruže omiljena uživanja na koja je navikao sa muškarcima, nije li ta želja krajnje nastrana? Vidiš, brate, kakva mi se neobična želja prohtela: ja bih da budem Ganimed ovom novom Jupiteru, hoću da budem žrtva njegovih zabluda: dosad, ti znaš mili, na taj način sam se podavala jedino tebi, da ti pružim zadovoljstvo ili tek ponekom od mojih ljudi koji, plaćeni da me na taj način uzmu, pristajahu na to isključivo iz koristi; danas, to više nije ni predusretljivost, niti neka čud, opredeljujem se isključivo zbog želje da baš tako radim... Između postupaka kojima sam se potčinjavala toj neobičnoj nastranosti i onih koji će me tek njoj potčiniti, vidim nezamislivu razliku, i želim da je upoznam.

(Sade, IV, 9-10)

Ovo mjesto koje otvara *Filozofiju u budoaru*, trebalo bi analizirati rečenicu po rečenicu. No, mi ćemo ovdje istaknuti samo ono što nas otvara, kako se čini, pristupu onom najbitnijem kod Sadea (tj. sumirat ćemo ono prethodno već rečeno u vidu zaoštrene teze). Naime, ovdje gdje smo - budući je riječ o »ispovijedanju« junakinje raskalašenosti, bluda i razvrata - gdje smo, dakle, očekivali nešto »nisko«, samo »prljave« (zabranjene) strasti, tek neko skriveno, pritajeno, iz-igravanje zakona, kršenje zabrane, prestup itd., neposredno se sudaramo sa načelnom razinom, nivoom principa, sa samim zakonom, gdje nam se pokazuje - u svojoj njoj »čistoći«, na pravoj »visini« itd. - *istovjetnost zakona sa željom*. Riječ je dakle o zakonu čija temeljna funkcija nije više *zabrana* užitka (ukoliko je ona to ikada i bila, jer »pomamne želje će ih brzo skršiti«²³, već ga on sada neposredno proizvodi, *naređuje*.

23 Ovdje upućujemo na glasovitu Kantovu »apologiju vješala« koju treba čitati zajedno sa primjerom kneza varalice (vidi: Immanuel Kant, *ibid.*, str. 63) Kant ovim primjerima želi iskustveno zasnovati transcendentalnu, neempirijsku prirodu moralnog zakona, njegovu neovisnost o izvanjskim utjecajima (ovdje je to prijetnja smrtnom kaznom), još više želi opravdati pridjev »moralni« svome transcendentalnom, na čistoj slobodnoj volji zasnovanom zakonu. Kant tvrdi da je sladostrasniku, požudnome čovjeku, nemoguće, pod prijetnjom smrtne kazne, odati se (zabranjenom/zapriječenom) uživanju, dok je moralnome čovjeku moguće ostati moralan (ne svjedočiti lažno protiv nevinoga čovjeka), usprkos prijetnje

Naime, ova želja nije ništa »prljavo«, »nisko«, stoga što ne podliježe nikakvoj »izvanjskoj«, heterogenoj, transcendentnoj instanciji, nekom »sadržajnom«, empirijskom »odredbenom razlogu«, što ne djeluje po *principu dovoljnog razloga*, već se, potpuno »bezrazložno«, »bezveze«, oslanja na svoj vlastiti autoritet, na autoritet čiste odluke, na vlastiti čin iskazivanja (takav sam ja, jer takav želim biti, »opredeljujem se isključivo zbog želje da baš tako radim«!), drugim riječima, zasnovano je na *principu identiteta*. Sadeovski subjekt, subjekt želje, ne djeluje zbog neke vlastite dobrobiti, zbog zadovoljstva, zbog ciljeva koji bi određivali/usmjeravali djelovanje i kojem bismo djelovanju uvijek mogli odrediti neki razlog, uvrstiti ga u poredak znanja, dati odgovor na pitanje »čemu«. Sadeovski subjekt ruši, subvertira taj lanac znanja, suspendira princip dovoljnog razloga, pojavljuje nam se kao prodor bez-temelja, nekog u svojoj autonomiji potpuno bezrazložnog djelovanja, zasnovanog isključivo na svom autoritetu. Međutim, to ne znači da subjekt ostaje bez odgovora ovom zahtjevu želje, iako nas taj odgovor uslijed svoje bez-razložnosti može načas zbuniti. Odgovor je izvrnuto lice samog zahtjeva/naredbe - užitak, ukoliko želja ne teži za zadovoljstvom, već za uživanjem. Naredbu ove želje koja se pojavljuje kao zakon, Lacan ovako opisuje: »Zakon zapoveda: Uživaj (Jouis); na što subjekt može odgovoriti samo jednim: čujem (J'ouis), u kojem bi uživanje bilo samo podrazumevano.²⁴ Ovim smo došli do ključne, točke obrata, točke rascijepa subjekta želje - koju Lacan ovdje izražava igrom riječi *Jouis/J'ouis* - opscenost subjekta zakona koji naređuje uživanje.

Ovu dvostruku igru naređivanja-i-primanja, dobacivanja-i-uzvratanja, ovu opscenu točku samog zakona, točku rascijepa (koja točka obično biva prikrivena poznatim mitovima o izvoru zakona, o prvom zakonodavcu itd., ili pak zabranom istraživanja izvora vlasti; taj mit je još uvijek i Freudov mit: Edip) možemo otkriti samo ukoliko tematiziramo subjekt iskazivanja, što nam upravo Sadeov tekst omogućuje. U tom smislu, ovaj izvorni rascijep, rascijep/proturječje onog izvornog, možemo otkriti i na već navedenim riječima gospođe de Saint-Auge: »opredeljujem se isključivo zbog želje da baš tako radim«, gdje nam se pokazuje rascijep između subjekta iskazivanja i subjekta iskaza, u odnosu na koji subjekt iskazivanja ostaje uvijek

---

smrću (vješanjem). Lacanov je argument, kada razvija istovjetnost zakona sa željom, da su ova dva principa u biti istovjetna, tj. da je i onom požudnome moguće odati se svojoj strasti, usprkos prijetnje smrću (usp. Slavoj Žižek, isto, str. 7). Za ovom imamo i direktnu potvrdu kod Sadea: radi se o eksperimentu s vješanjem koji izvodi Roland uz pomoć Justine (usp. Sade, III, 250-252). Polazeći od ovog primjera razvija svoju interpretaciju Sadea i Ivan Urbančić (usp, isto, str. 214).

24 Žak Lakan, *Spisi (izbor), Prosveta, Beograd, 1983., str. 301.*

konstitutivno rasredištena. Naime, izvršitelj naredbe zakona/želje, tj. onaj (ja) koji se opredjeljuje(m), nije istovjetan sa subjektom iskaza, nije na mjestu izvora želje, već je uvijek izvan želje, u jednom izvanjskom odnosu; Lacanovim riječima - on je uvijek izvan zakona (hors-loi). Ovu ulogu izvršnog činioca zakona/želje u strukturi sadeovske orgije na sebe preuzima sadeovski dželat/egzekutor. Sadeovski dželat, kao onaj koji se podređuje naredbi Drugog, izvršavajući njegovu naredbu užitka, djeluje potpuno iz neutralnosti, iz nezainteresiranosti (iz dosade, rekli bismo), no nikada potpuno neutralno, nezaineresirano, već uvijek sa nekim prikrivenim uživanjem, zlonamjernošću, zluradošću.²⁵ U tome je, dakle, izvršnom činocu zakona, sadeovskom dželatu, »otjelovljena« opscenost zakona koja inače ostaje skrivena iza privida neutralnosti zakona. Sadeovski dželat bio bi stoga onaj bitno razsredišteni subjekt zakona, prividom neutralnosti, autonomije, samobitnosti, subjekta iskaza, skriveni opsceni izvršitelj, provoditelj naredbe zakona koji uvijek ispada iz zakona, koji nikada ne može biti potpuno »čist«, »neutralan«, »na visini svog zadatka«, koji se ne može poistovjetiti sa dodijeljenim mu simboličkim mandatom.

Međutim kod Sadea, kao što smo vidjeli, ovaj paradoksalni objekt zakona nije više prikriven već se pokazuje onakvim kakav jest, u svoj svojoj opscenosti, zlonamjernosti, zluradosti. Sa njima uvijek znamo na čemu smo, tu nema skrivanja-i-otkrivanja, striptizerstva, tu je odmah sve golo, budući je sve unaprijed iskazano (određenim »položajima«, njihovim promjenama, različitim strastima, kod Sadea uvijek prethodi kazivanje, priča o njima), priča je završena, dok sadeovski dželat, taj ilegalni, ilegitični izvršitelj zakona, izvršava/ispunjava, osvećuje zakon, stavljajući točku na *i*. Njegova je djelatnost opscena, upravo zato što se vrši nešto nezakonito, ilegalno, u ime samog zakona, čime se popunjava »rupa«, »rascijep« unutar samog zakona, na njegovom »izvoru«. Stoga bismo rekli da je ovaj rascijepljeni, razsredišteni subjekt zakona, koji je, uslijed svoje razsredištenosti, nesvodljivog viška svoje materijalnosti, prekomjernosti, ispadanja iz zakona, upravo objekt zakona (*objet petit a*), traumatično/»nemoguće« mjesto samog zakona. On je, kao takav, upravo mjesto »kratkog spoja« zakona i želje, točnije, ovaj rascijep koji reprezentira sadeovski dželat, mjesto je rođenja zakona, ali ovaj put jednog »poludjelog« zakona, zakona koji više ne zabranjuje užitak, već ga neposredno nalaže. Dakle, sadeovski subjekt, dželat, koji kao subjekt iskazivanja zakona, zbog izvjesnog »viška«,

---

²⁵ U ovoj je paradoksalnoj točki obrata Lacanova kritika Kanta, zbog čega Kanta treba čitati sa Sadeom, Sadea kao istinu Kanta (»Filozofija u budoaru odaje nam istinu Kritike praktičnog uma.) Naime, Kant skriva iza neutralnosti zakona ovaj opsceni, nemogući objekt zakona, izvršitelja zakona, oličenog u sadeovskom dželatu (usp. Slavoj Žižek, isto, str. 12).

prekomjernosti, ispadanja, zbog svoje nesvodljive materijalnosti, ne može biti u potpunosti sveden na svoj simbolički mandat (izvršitelja/egzekutora zakona), i u tom je smislu on objekt zakona. Međutim, on nam se pokazuje upravo kao onaj koji djeluje na mjestu samog zakona, kao istovjetan s njim, oslonjen jedino na »zasnivajuću riječ«, na autoritetu svog vlastitog čina iskazivanja (»takav sam jer takvim hoću biti«!), na mjestu »kratkog spoja« želje i zakona, njegovih realnih osobina i simboličkog mandata - što je, prema Lacanu, temeljno određenje ludila. Sadeovski subjekt, kao takav, jest luđak *par excellence*. Evo jednog prizora iz Vespolijevog pakla (»čitav je raj u tome paklu!) duševne bolnice u Salernu, gdje njenog upravitelja vidimo s kakvom razdraganošću vrši svoju dužnost:

Oh! do vraga - kliktao je s vremena na vreme - što je slatka luđačka guzica! Jebeni Bože! pa i ja sam lud; guzim luđake, luđacima svršavam u čmar, zavrteli su mi mozak, i nikog na svetu ne želim da jebem sem njih...

(Sade, V, 210)

Ukoliko bismo napravili jedan mali pomak, mogli bismo reći da je ovaj rascijep jednak onom koji je izbio na vidjelo s prosvjetiteljskim liberalizmom i koji se »ispunjava«/»ozbiljuje« u post-liberalističkom »totalitarizmu«, u vidu Pokreta, Partije, zajedno sa svim njihovim Vođama. Ako se ovdje sjetimo Andersenovog golog kralja, te bajke koja nam, čini se, pokazuje u biti rujanje monarhiji, *ancien regimeu* okupljenom oko čisto formalne, isprazne, ni na čemu zasnovane (ni na kakvom »pravom« znanju, ni na kakvom realnom svojstvu) kraljeve simboličke funkcije, te nam kralja pokazuje kao običnog čovjeka koji zbiljski nije kralj - ova bajka još više nam pokazuje jednog ludog kralja, golog kralja, koji se upravo kao takav, gol, smatra kraljem, »kralja koji misli da je kralj« (Lacan), koji upravo spaja, otjelovljuje, »miri« svoje realne osobine sa svojim simboličkim mandatom kralja. Ovakvo ludilo kraljeva, uslijed prosvjetiteljskog liberalističkog spuštanja simboličkog ka realnom, zasnovanja na nekom posve realnom znanju, racionalnom polju saznanja, pojaviti će se najposlije u liku totalitarističkog Vođe - adepta, Partije koja je izvršitelj - instrument neke historijske Nužnosti, Zakona povijesnog razvoja ili pak u birokraciji kao posve racionalnom, na zbiljskom znanju zasnovanom subjektu.²⁶ U tom smislu mogli bismo za Sadea reći da on označava prijelomnu, prekretnu točku, točku obrata u kojoj je po prvi put literarno-filozofski artikuliran ovaj prijelom, obrat, perverzija tradicionalnog prirodno-pravnog koncepta zakona, čija je osnovna funkcija bila zabrana, te uspostavljanje jednog novog projekta zakona koji naređuje, nalaže, dis-

---

²⁶ Vidi: Slavoj Žižek, »Birokratija i uživanje«, *Treći program Radio-Beograda*, 56(1983).

ciplinira, kontrolira.²⁷ Sa ovom krizom tradicionalnog zakona u doba liberalizma, tj. sa pojavom opscenog agenta-izvršitelja zakona u post-liberalizmu, »totalitarističkim« društvenim uređenjima, povezana je i pojava rasizma (budući su realne, biološke osobine osvećene u zakonu - spuštanjem simbolnog u realno, »regresijom« nad-ja u nesvjesno). Fašizam je svakako, između ostalog, jedan od »fenomena«/iskazivanja ovog poludjelog zakona, opscene, gole vlasti/sile, koja ništa ne skriva, već se pokazuje u svojoj »takvosti«, naređujući užitak, koja »iracionalna«/ilegalna naredba »zbunjuje«, cijepa subjekt zakona. Navest ćemo ovdje Sollersovo određenje fašizma, kojim ovaj rad nipošto ne želimo zatvoriti, okončati, već naprotiv, otvoriti prema jednom ponovnom postavljanju čitave problematike užitka, u jedno »šire«, povijesno polje artikulacije, za što Sade, nadam se, daje dovoljno poticaja (tu je od značaja već i sam njegov burni život i učešće u značajnim, za našu »epohu« određujućim, kriznim historijskim događajima). Naime, prema Sollersu, fašizam u svojoj temeljnoj dimenziji,

djeluje kao poziv zakonu, kada taj više ne može da osigurava užitak. To je poziv represiji. (...) vjerojatno se radi o krizi očinstva, kakvu povijest još nikad nije poznala«, o »opštoj krizi prava«, »krizi zakona«; »ali zakon, ako tako smijemo reći, zakon koji je potreban. Jer ako on ne bi postojao, ako bi bio čisto spoljašnje, ne bi bilo ni užitka. To pokazuje Freudovo otkriće. Drugim riječima, stanje bez zakona je stanje bez užitka, što će reći stanje bez govora, stanje bez spolnosti, i obratno. I to što dolazi na mjesto zakona koji ne osigurava užitka, koji ga ne dozvoljava iako ga zabranjuje, što će reći misli i govori, očito je zakon koji - dvaput lošije - dosuđuje/određuje (*infliger*) užitak, na primjer u obliku pokolja, pojave koja isto tako zavisi o užitku, u obliku rasizma itd. *Otkako postoji ova kriza pristupa užitku zakonom, zakon disuđuje/nalaže užitak.* To se proizvodi u onome što nazivamo fašizmom.²⁸

---

27 Na ovu dvostruku igru liberalizma, na »sustavno krivotvorenje« koje omogućuju formalni zakoni, ispod kojih se razvija polje mikro-moći, »beskrajno maleni vidovi discipline, ti svakodnevni panoptizmi«, upozorava Michel Foucault: »Stvarne su i tjelesne discipline sačinjavale podzemni dio formalnih i pravnih sloboda. Ugovor se, doduše, mogao zamišljati kao idealan temelj prava i političke vlasti; panoptizam je sačinjavao tehnički, univerzalno proširen postupak prinude. Neprestano je duboko djelovao na pravne strukture društva ne bi li osigurao funkcioniranje zbiljskih mehanizama vlasti nasuprot formalnim okvirima što ih je ona sebi bila zadala. 'Prosvjetiteljstvo' koje je otkrilo slobode, također je iznašlo i discipline.« (Michel Foucault, *Nadzor i kazna*, Informator, Zagreb, 1994, str. 228).

28 Phillipe Sollers, »Critiques«, *Tel Quel*, 57 (navod uzet iz: Slavoj Žižek, *Znak/označitelj/pismo*, Mala edicija »Ideja«, Beograd, 1976, str. 317). Usp. također Slavoj Žižek, isto, str. 298. i dalje.

Ne komentirajući ovo Sollersovo određenje fašizma, želimo ovdje samo dodati da nam se ono čini poticajnim upravo zato što »problem fašizma« postavlja na načelnoj razini, tj. ne sagledavajući ga »kao problem«, kao neko »slučajno« zastranjenje proizvedeno krizom zakona unutar liberalističkih građanskih, demokratskih i drugih uređenja - kriza koja bi stoga mogla biti riješena unutar liberalizma. Fašizam je, ovdje, sagledan kao bitno post-liberalni, »totalitarni« *odgovor*, rješenje krize, »objektivirano« u Vodstvu opscenog, van-zakonitog, ilegalnog »adepta«, izvršitelja nekog objektivnog Zakona povijesti, realizatora povijesne Nužde itd. Sve pak liberalizacije, demokratizacije i drugo samo pojačavaju ovu temeljnu opscenost zakona, govoreći bitno isto sa fašizmom, štoviše, stalno ga proizvodeći, samo pod drugim zastavama. Ironija je svega toga u tome da su posrijedi uvijek zastave oslobođenja.

Primarna literatura:

- Markiz de Sade, D.A.F.: Izabrana dela Markiza de Sada, Rad, Beograd, 1989. (I) 120 dana Sodome; (II) Priče i kratke priče; (III) Justina ili nevolje zbog vrline; (IV) Filozofija u budoaru; (V) Julijina povest ili procvati poroka; (VI) Zločini iz ljubavi.
-: Justine ili nedaće kreposti, Znanje, Zagreb, 1971.
-: Uživanje u zločinu, Gradac, Čačak, 1989.

Sekundarna literatura:

- Andersen, Hans Christian: Bajke, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
Barthes, Roland: Sad, Furije, Lojola, Vuk Karadžić, Beograd, 1979.
Bataille, Georges: Erotizam, BIGZ, Beograd, 1980.
-: Književnost i zlo, BIGZ, Beograd, 1979.
Čolović, Ivan: Erotizam i književnost, Narodna knjiga, Beograd, 1990.
De Rougemont, Denis: Ljubav i zapad, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1974.
Foucault, Michel: Nadzor i kazna, Informator, Zagreb, 1994.
Grlić, Danko: Friedrich Nietzsche, Naprijed-Nolit, Zagreb-Beograd, 1988.
Horkheimer, Max / Adorno, Theodor W.: Dijalektika prosvjetiteljstva, Veselin Masleša-Svjetlost, Sarajevo, 1990.
Kafka, Franz: Proces, GZH, Zagreb, 1981.
Kant, Immanuel: Kritika praktičnog uma, Naprijed, Zagreb, 1973.
Lacan, Jacques: Spisi (izbor), Prosveta, Beograd, 1983.
Le Brun, Annie: Iznenada gromada ponora, Sade, Globus, Zagreb, 1973.
Marx, Karl / Engels, Friedrich: Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1989.

Nietzsche, Friedrich: Tako je govorio Zaratustra, Mladost, Zagreb, 1980.

-: Volja za moć, Mladost, Zagreb, 1988.

Sloterdijk, Peter, Doći na svijet, dospjeti u jezik, Naklada MD, Zagreb, 1992.

Sollers, Phillipe, »Critiques«, Tel Quel, 57, Paris.

Urbančić, Ivan, »Metafizika uživanja«, Treći program Radio-Beograda, 24(1975).

Žižek, Slavoj, Znak/označitelj/pismo, Mala edicija »Ideja«, Beograd, 1976.

-, »Kant sa Sadeom«, Theoria, Beograd, 3(1983).

-, »Birokratija i uživanje«, Treći program Radio-Beograda, 56(1983).

-, »Hegel sa Lakanom«, Treći program Radio-Beograda, 68 (1986).